

Z HISTORIE FARMACIE

Léčivé přípravky v českých lékárnách na konci 17. století

DRÁBEK P.

Došlo 10. března 2009 / Přijato 22. března 2010

SOUHRN

Léčivé přípravky v českých lékárnách na konci 17. století

V průběhu 17. století se výrazně změnila farmakoterapie. Přibýly nové přípravky a také nové lékové formy (např. tinktury, elixíry a esence). Současně se některé stávající přípravky i lékové formy začaly vytrácet (např. sief k přípravě očních kapek nebo tzv. kondita). Podle pražské sazby z roku 1699 vzrostl celkový počet léčivých přípravků na 1150 druhů, mezi nimiž bylo několik místních specialit. Přední pražský lékař S. A. Tudecius v tu dobu ve svých knihách doporučoval další přípravky, z nichž mnohé byly později zařazeny do dispensatorií. Uvedená pražská sazba byla trojjazyčná, tj. latinsko-česko-německá, ale česká terminologie v ní obsažená je nedokonalá.

Klíčová slova: pražská lékárnická sazba – barokní farmaceutická technologie – česká farmaceutická terminologie – Tudecius S. A. – Löw z Erlsfeldu J. F.

Čes. slov. Farm., 2010; 59, 87–94

SUMMARY

Medicinal preparations in Czech pharmacies at the end of the 17th century

The 17th century saw marked changes in pharmacotherapy. New preparations and new dosage forms (e.g. tinctures, elixirs and essences) were introduced. At the same time, some hitherto used preparations and dosage forms began to disappear (e.g. sief for the preparation of ophthalmic drops or the so-called condita). According to the Prague tariff list of 1699, the total number of medicinal preparations was increased to one thousand one hundred and fifty kinds, including several local specialities. In this period, the distinguished Prague physician S. A. Tudecius in his books recommended other preparations, many of which were later included into dispensatoria. The above-mentioned Prague tariff list was written in three languages, i.e. Latin, Czech and German, but the included Czech terminology is imperfect.

Key words: Prague pharmaceutical tariff list – baroque pharmaceutical technology – Czech pharmaceutical terminology – Tudecius S. A. – Löw z Erlsfeldu J. F.

Čes. slov. Farm., 2010; 59, 87–94

Má

Úvod

V 17. století pokračoval nárůst počtu léčivých přípravků, započatý v předchozím století. Stalo se tak především díky tomu, že se pozvolna prosadily Paracelsovy myšlenky o původu nemocí a možných způsobech jejich

léčení. K rozšíření souboru nových přípravků významně přispěly publikace některých autorů, zejména Oswalda Crolla¹⁾ (1560–1609) a Adriana van Mynsichta²⁾ (1603–1638) a také některých dalších, o nichž se ještě zmíníme v dalším textu. Crollův spis *Basilica chymica* (Chrám chemie) z roku 1608 a Mynsichtův *Thesaurus*

Adresa pro korespondenci:

RNDr. Pavel Drábek
Masarykova 895, 252 63 Roztoky

sive *Armamentarium medico-chymicum selectissimum* ... (Nejvybranější lékařsko-chemická pokladnice a zbrojnice) z roku 1631 vyšly více než desetkrát a byly překládány do národních jazyků. Jak ukazují názvy obou knih, jejich autoři byli stoupenci chemiatrie; například v Mynsichtově knize je prvních třicet sedm léčiv zařazeno mezi chemické látky. Jim oběma je však také připisováno autorství různých léčivých přípravků. Přibyly rovněž nové názvy lékových forem, např. *tinctura* (barevný roztok, z lat. *tingo* = barvím), *elixir* (z arabského *al-iksir* = kámen mudrců), *magisterium* (sraženina), *essentia* (podstata, koncentrovaný lihový výtažek) atp.

S malým zpožděním začaly nové přípravky pronikat také do lékopisů, z nichž je pro nás nejvýznamnější *Pharmacopoeia Augustana*, vycházející v Augsburgu. Tímto lékopisem se řídila celá střední Evropa až do začátku 18. století. V důsledku politického vývoje po dobu třicetileté války a ještě dlouho po ní u nás žádná odborná literatura nevysla.

Pro druhou polovinu 17. století jsou mj. důležité spisy vídeňského lékárníka a pozdějšího lékaře a univerzitního profesora Johanna Zwelfera (1618–1668). Roku 1652 vydal komentář k augsburskému lékopisu, nazvaný *Animadversiones in Pharmacopoeam Augustanam*, a v návaznosti na něj další spis *Pharmacopoea Regia seu Dispensatorium novum locupletum*³⁾ (Královský lékopis neboli důležité nové dispensatorium). Také tyto spisy byly vydávány opakovaně a nové Zwelferovy přípravky si získaly oblibu. Rovněž Zwelfer patřil ke stoupencům chemiatrie. Kromě nich se na vývoji podíleli i jiní, např. německý lékař Crato von Kraftheim (1519–1585) a Johannes Ch. Schröder (1600–1664).

Řadu nových chemických i galenických přípravků obsahovala již trojjazyčná lékárnická sazba⁴⁾ vydaná z podnětu profesora Marka Marci z Kronlandu (1595–1667) v Praze roku 1659. Obsahovala v prvních deseti kapitolách 810 složených přípravků (tzv. kompozit). Naproti tomu léčiva, uvedená v učebnici základů lékařství *Institutiones medicae* (1687) od jiného pražského profesora lékařství Sebestiána Christiana Zeidlera (1620–1690) vycházela spíše z klasických receptů⁵⁾.

Významnější pro poznání možností tehdejší farmakoterapie jsou však spisy jiného lékaře, který pracoval v pražské nemocnici Milosrdných bratří (*in xenodochio P. S. Apostolorum Simonis et Judae*). Lékař Simon Aloysius Tudecius de Monte Galea (asi 1633–1700) pocházel ze Slezska, po studiu se usadil v Praze a stal se posléze jedním ze dvou zemských lékařů⁶⁾. Napsal několik latinských spisů (např. o morové epidemii). Dva z nich, tj. *Nucleus pharmaceuticus* (Farmaceutické jádro, 1595)⁷⁾ a *Appendix sive nucleus alter pharmaceuticus* (Dodatek neboli druhé farmaceutické jádro, 1699)⁸⁾ patří k pramenům významným pro dějiny naší farmacie. Oba vyšly v Norimberku – tam snad proto, aby se autor vyhnul složitému cenzurnímu řízení. Neuvádějí sice přípravu ani složení léčivých přípravků, neboť jsou zaměřeny na léčebné indikace a dávkování, ale jsou zajímavým dokladem o vývoji tehdejší preskribce.

Rozhodující úlohu pro poznání situace ve farmacii mají sazby léčiv, neboť ty vycházejí ze skutečného stavu zásob a svědčí o rozsahu práce v lékárnách. Pojďme

proto nejprve o obsahu obou zmíněných Tudeciových spisů a potom přejdeme k pražské sazbě léčiv⁹⁾, která je rovněž z roku 1699.

TUDECIŮV NUCLEUS PHARMACEUTICUS Z ROKU 1695

Spis má obsáhlou předmluvu, v níž se autor odvolává na Zwelfera a Mynsichta. Vlastní látka spisu je rozdělena podle nemocí a případně též podle farmakologických skupin do 53 kapitol. Ty jsou seřazeny abecedně podle latinských názvů (např. *Abcessus*, *Adstringentia medicamenta*, *Anodyna*, *Angina*, *Apetitum augment*, *Apoplexia* atd. až *Vomitiva*). Orientaci v tomto rozpačitém roztrídění usnadňuje obsáhlý index nemocí na konci knihy. Index léčiv však chybí, takže počet léčivých přípravků lze jen odhadnout na tři sta druhů. Polovina z nich je pro upřesnění označena též jménem autora (např. *Aqua benedicta Rulandi* nebo *Elixir uterinum Crollii*). Autorů je v knize uvedeno padesát. Nejčastěji jsou jmenováni Mesue (míní se jím Pseudo-Mesue, italský autor antidotária *Grabardin* z konce 13. století), dále pak Andromachos a Damocrates (oba byli antickými autory složitých lektvarů označovaných jako theriaky). K novověkým patří již zmínění Mynsicht a Zwelfer a dále lékař francouzského krále Jindřicha IV. Joseph Du Chesne (latinsky J. Quercetanus, 1544–1609), pařížský profesor lékařství a kritik Galénova učení Jean Fernellus (†1558), profesor lékařství v Lipsku Christian Lange (1619–1662) a italský lékař Pietro Andrea Mattioli (1501–1578), který působil také v Praze na dvoře místodržícího, jímž byl arcivévoda Ferdinand II. Tyrolský. V kapitole *Apoplexia* uvedl Tudecius i svůj přípravek (*Elixir essentiae meum*), jehož složení však neznáme.

Některé přípravky nesou též označení geografické, například ze středověku pocházející lektvary *Aurea Alexandrina* a *Philonium Persicum*. Prahu připomíná *Pulvis antifebrilis Pragensis*, zařazený do kapitoly *Febres malignae*. Tudecius o něm poznamenává, že je velmi účinný u zhoubných nemocí (*in morbis malignis magnae est efficaciae*). Jeho složení podle pražského dispensatoria¹⁰⁾ tvořilo jedenáct ingrediencí, z nichž nejdůležitější byla chinová kůra (nazývaná tehdy *Cortex peruvianus*). Převážná většina uvedených léčivých přípravků sice pocházela ze středověku, ale ve srovnání s učebnicí pražského profesora Zeidlera *Institutiones medicae*⁵⁾ z roku 1687 přinesl Tudeciův spis mnohem více novinek jak v oblasti galenických přípravků, tak i ve skupině chemických léčiv.

Je pochopitelné, že některé přípravky jsou v knize uvedeny opakovaně v různých indikacích. Platí to především pro theriaky, ale také pro jiné přípravky, jako například projímavé pastilky z kolokvinty (*Trochisci alhandal*) nebo pilulky z jantaru (*Pilulae de succino Cratonis*), které zavedl Crato von Kraftheim, či Mattioliův elixír (*Elixir vitae Matthioli*; destilovaná voda ze směsi čtyřiceti rostlinných drog), případně potěšující čaj podle Galéna (*Species laetificantes Galeni*). Rozmanitost při-

pravků dokládá velkou šíři Tudeciových znalostí. Porovnáme-li obsah jeho spisu s pozdějšími pražskými farmaceutickými dispensatorii (1739 a 1750), zjistíme, že asi čtvrtina Tudeciem uvedených přípravků se stala oficiálními. Řadu z nich nalezneme také v rakousko-vídeňském farmaceutickém dispensatoriu¹¹⁾ (1749).

TUDECIŮV APPENDIX SIVE NUCLEUS
ALTER PHARMACEUTICUS
Z ROKU 1699

V doplňku, který následoval po čtyřech letech, provedl Tudecius překvapivě mnoho změn. Inspiroval se přitom spisy dalších autorů, např. knihou *Pharmacopoeia medico-chymica* od norimberského lékaře Johanna Schrödera (1600–1664). Na rozdíl od základního díla neuváděl v doplňku jména autorů nových přípravků, takže je obtížné dohledávat přípravu a složení těchto léků. Látku rozdělil do devadesáti kapitol a uvedl převážně nová léčiva, jejichž počet se blížil třem stům. Zavedl v příručce také některé nové názvy lékových forem, které převzal od Mynsichta, např.:

Claretum (silně kořeněné léčivé víno, např. *C. stomachicum*, *C. rhabarbaratum*). Připravovala se například z rýnského vína (*Vinum Rhenanum*) nebo medové vody (*Hydromellum*) a různých rostlinných drog, někdy i digescí na vodní lázni (*Balneum Mariae*). Cedily se tzv. Hippokratovým rukávem (*clarificetur per manicam Hippocratis*), ušitým z vlněné látky;

Emulsio (např. *E. rosata*, *E. somnifera*), připravovaly se ze semen (bílého máku, konopí, sladkých mandlí, melounů apod.) a užívaly se po doušcích (*haustus*);

Lixivium (louh, vinný výluh z popela obsahující různé soli, např. *L. cephalicum*, *L. sapientiae*);

Marmelada (želé, jehož základem byl hustý kdoulový lektvar, např. *M. cordialis*, *M. hepatica*). Vydávaly se v krabičkách.

Pomum (jablko, vonný přípravek ve tvaru koule, sloužil k „ozdravení“ vzduchu). Připravovalo se z práškových aromatických drog, např. *P. ambræ* obsahovalo kromě ambry skořici, hřebíček, kořen kosatce, santalové dřevo, peruánský balzám a jiné látky. To vše bylo spojeno arabskou klovatinou a tragantem;

Nectar (sladký nápoj obsahující různé přísady, např. *N. vitrioli*, určený k léčbě žaludečních potíží, obsahoval kromě kyseliny sírové také výtažek ze skořice, máty atp.).

Suffimentum (nakuřovací prášek, jehož kouř se vdechoval, např. *S. epilepticum*). Obsahovalo obvykle aromatické rostliny, pryskyřice atp.

Tudecius převzal z Mynsichtova spisu *Thesaurus* ještě další, tehdy neobvyklé názvy léčivých přípravků. Byla to například kloktadla (*Gargarismata*), vařená miniová náplast (*Minium coctum*), Iněná rouška se šafránem (*Pannus linteus crocatus*) a zpuchýřující náplasti (*Vesicatoria*).

K novinkám patřila také *Cicera tartari*, což byly tartarátové pilulky velikosti hrachu, nebo *Aurea Hadriana* –

přípravek, který svým složením (třicet šest ingrediencí) připomínal theriak. Jeho autorem byl výše uvedený Adrian van Mynsicht a název připomínal středověký lektvar *Aurea Alexandrina*.

Tudecius zároveň z tohoto vydání vypustil řadu tradičních přípravků od antických a arabských autorů, mj. některé lektvary (např. *Philonium Mesue*, *Requies Nicolai* a také *Theriaca Andromachi a Mithridatum Damocrati*). Snížil též počet olejů, prášků a sirupů. Mezi oftalmologiky již Tudecius neuvedl lékovou formu *Sief* (viz dále v šesté třídě sazby), z níž se v čas potřeby připravovaly oční kapky, ale nahradil tyto přípravky různými roztoky (např. *Aqua ophthalmica viridis*, *Aq. opht. aurea*, *Liquor acidus perlarum*, *Liq. cerussae*). Součástí postupu přípravy zelené oční vody bylo uchovávání v mosazné nádobě (*in vase aurichalcino*), dokud se roztok nezbarvil zeleně. K přípravě jiných očních vod se používal oxid zinečnatý, uhličitán olovnatý, kafr, cukr aj. Oční voda z raků (*Aqua ophthalmica de cancris*) se připravovala roztlučením živých říčních raků s vlašovičnickem, přidáním dalších rostlinných drog (fenykl, aloe, hřebíčky), kafru a oxidu zinečnatého a následnou složitou destilací.

Celkově se zvýšil počet extraktů (*Extracta*), roztoků (*Liquores*), sraženin (*Magisteria*) a pastilek (*Rotulae*). K nejčastěji uváděným léčivům v doplňku patřily projímavé *Pilulae aloëphanginae* (používaly se např. při bolesti hlavy a melancholii) a *Tartarus emeticus* (tartarát antimonylodrasedný), dále *Decoctum sennae*, *Spiritus salis coagulatus* (připravoval se z kyseliny solné – *Spiritus salis* a z odparku po výluhu ze spáleného pelyňku – *Sal absinthii*) a *Syrupus perlarum orientalium*.

Také mnohé přípravky z Tudeciova doplňku našly u nás uplatnění v léčebné praxi a byly ještě po padesáti letech uvedeny v Obnoveném pražském farmaceutickém dispensatoriu (*Dispensatorium pharmaceuticum Pragensse renovatum*)¹⁰⁾.

SAZBA LÉČIV Z ROKU 1699

Podobně jako předchozí pražská sazba léčiv z roku 1659 je i tato sazba trojjazyčná (obr. 1) (tj. latinsko-česko-německá), ale její úvodní části jsou jen v němčině. Její úplný český název zní: **Cena neb vyměření všech lékařství, jak prostých tak skládaných, jak chymických tak galenitských, a v městských apatykách pražských ku prodání se nacházejících.** České názvy léčiv i texty v závěrečné části (*taxa laborum*) jsou velice nedokonalé. Obsah sazby, platné pro celé Království české, připravila komise vedená děkanem lékařské fakulty. Tím byl profesor lékařské praxe Johann Antonius Cassinis de Bugella (asi 1645–1716). V komisi byl též Tudecius jako *Physici Regni Senior* a zástupci lékařů i lékárníků. Sazbu schválil rektor pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity profesor Johann Franz Löw von Erlsfeld (1648–1725). Tento německý lékař je znám především jako průkopník soudního lékařství. Zabýval se také pediatrií a interním lékařstvím a v sazbě je uvedeno několik přípravků označených jeho jménem.

TAXA vel VALOR

OMNIUM
MEDICAMENTORUM,
Tam simplicium, quàm compositorum, Chy-
micorum atque Galenicorum, in Officinis Civi-
libus Pragenſibus proſtantium.

Approbante D. D. Reſtore Magnifico, Deca-
no, & Collegio Medico Pragenſi publicata.

Věna neb Vyměření

Wiſſech Gefährtnij / gaß proſtých taß ſkládaných /
gaß Chymických taß Galenických / a w Měſtſkých A-
patekch Pražſkých tu prodánjſe nachá-
zejgických.

3 Nařízenj D. D. Reſtoris Magnifici, Decani,
a Collegij Medici w Praze publicirováno.

Der Wert oder Preiß

aller Arzneyen / ſowohl der ſchlechten
als zuſammen geſetzten / derer Chymiſchen ſowohl als
Galenischen / ſo in denen Praegeriſchen Burgerlichen
Apotheken feil gefunden werden.

Auff Anordnung D. D. Reſtoris Magnifici,
Decani, und Collegij Medici zu Prag publiciret.

ANNO M. DC. LXXXIX.

MICRO-PRAGÆ, Typis Caroli Ferdinandi Arnolt
à Dobroslavina, Sac. Cæſ. Maj. Regiæ Aulæ Typographi.

Obr. 1. Titulní list pražské sazby z roku 1699

Vlastní látka sazby se dělí do tzv. tříd podle lékových forem a původu léčivých látek. Uspořádání tříd je tradiční a vychází zejména z augsburského lékopisu (*Pharmacopoeia Augustana*). Pro lepší přehlednost dále projednávané látky uvedme nejprve pořadí tříd, v němž jsou jednotlivá léčiva uvedena (v závorce je číslo třídy): sirupy, julepy a medy (1), lektvary (2 a 3), složené prášky (4), kandované ovoce a morsulky (5), pastilky (6), pilulky (7), extrakty (8), vzácné látky (9), rostliny a květy s cukrem (10), části rostlin v cukrovém nálevu (11), masti (12), lisované a vařené oleje (13), náplasti (14), čaje a prachy (15), složené destilované vody (16), jednoduché destilované vody (17), lihové roztoky (18), octy a vína (19), destilované oleje (20), esence, tinktury a elixíry (21), chemické látky (22), umělé balzámy (23), rostlinné drogy (24 až 34), živočišné drogy (35 a 36), sádla, tuky a loje (37), nerosty (38), drahé kameny (39), látky pocházející z moře (40). Na závěr je uvedena *taxa laborum*. Od předchozí sazby z roku 1659 se skladba této sazby liší tím, že byla vytvořena nová třída nazvaná „Rozličné octy a vína“ (*Aceta*) a zařazena jako devatenáctá. České názvosloví léčiv v jednotlivých třídách bylo ve srovnání s předchozí sazbou někdy opraveno, ale nebylo ve všech položkách uvedeno a proto český název chybí asi u čtvrtiny přípravků. Úroveň české terminologie je ve srovnání

s veleslavínskou češtinou značně pokleslá a ani pravopis není jednotný.

Tři počáteční třídy jsou vyhrazeny lektvarům a jim podobným přípravkům. Celkem v nich je uvedeno 146 položek. V první třídě nazvané „Všelijaké saffty, julepy, vařené mivy, medy a husté saffty“ (*Sirupi alterantes solutivi, Juleb, Mivae ac Mella*) převažují sirupy, které jsou označeny česky názvem „saft“. Tři z nich jsou připisány pařížskému profesorovi J. Fernelovi (†1558) a po jednom německým lékařům R. Mindererovi (1570–1621) a A. Salovi (†1629). Na rozdíl od předchozího vydání sazby je mezi safty zařazen též julep ze vzácných kamenů (*Julap gemmae*). Mivami se nazývaly kdoulové rosoly. Patřila k nim „Kdoulová miva sprostá“ (*Miva cydoniorum simplex*) i „Vařená kdoulová miva s kořením“ (*Miva cydoniorum aromatisata*). Meďu bylo v sazbě pět druhů, tj. rozmarýnový, z plané bazalky, růžový, z modré fialy i „laxirující“. Octomedy byly tři: kyselý octový med, med s čemeřicí černou a med z mořské cibule. Z cukru a octa se připravoval „sprostý saft“ (*Oxysaccharum simplex*), z něhož se mohl dále připravit „skládaný octový med“ nebo „saft z mořské cibule“. Následovalo dvanáct druhů povidel (*Roob*), jež se opět česky nazývala „saft“. Ten byl například višňový, morušový, šípkový, jalovcový, bezový a také „z vořechových šlupin“. Z rybízu („ze svatojánských jahod“) se připravoval projímavý *Roob ribium purgans Zwelferi*.

Druhou třídu tvoří lizy neboli „Lektvaře pro plíce a prsy“ (*Eclegmata, Linctus vel Looch*). Ke složitému názvu v závorce poznamenejme, že to jsou vlastně tři různojazyčná synonyma, první název je řecký, druhý latinský a třetí arabský. V sazbě je uvedeno šest druhů lizu, např. z rozinek, z lišících plíček, ale také liz z podoběle, označený jako „Lektvař z koňského kopyta“ (*Looch de farfara*).

Další třída „Laxirující, purgující, posilňující lektvaře a opiáty“ (*Electuaria lenitiva, solutiva, confortantia & opiata*) obsahuje 52 přípravků a zahrnuje zbývající lektvary, např. „Jed vyhánějící lektvař“ (*Antidotus Mathioli*) nebo „Vodního česneku lektvař“ (*Electuarium diascordium Fracastori*). Autorem prvního přípravku byl významný italský lékař a botanik Pietro Andrea Mattioli (1501–1678), druhého také italský lékař Girolamo Fracastori (1483–1533), jenž je spíš známý jako autor naučné básně o příjici *Syphilidis sive morbi gallici libri tres*. Při horečkách se používala „Lektvař proti zimnici“ (*Electuarium antifebrile D. D. Löw*), jejímž autorem byl výše uvedený pražský lékař J. F. Löw von Erlsfeld. Tento přípravek obsahoval mj. chinovou kůru a citronovou šťávu. V oblibě byla rovněž „Purgující vlašské švestky“ (*Prunellae laxativae*). Do této třídy byla zařazena též „opiata“, např. „Lektvař doktora Nicolai“ (*Requies Nicolai*, obsahovala dvacet složek a mezi nimi bylo též opium) i několik theriaků, např. „Benácký dryák“ (*Theriaca Andromachi*) nebo „Dryák pro dobytek“ (*Theriaca diatesaron*), což je chybný překlad. Tento theriak byl jednoduchý (skládal se ze čtyř složek, proto *diatesaron*; řecky *téssaron* znamená čtyři a předpona *dia* uvádí původ) a používal se i v humání medicíně.

Čtvrtou třídu tvoří „Všelijaké drahé species a prášky, kteréž se ze všelijakého koření a nákladných věcí componují a skládají“ (*Species aromaticae & Pulveres compositi*), jichž je 120. Také mezi nimi jsou přípravky navržené slavnými starověkými i novověkými lékaři. Podle Zwelfera to bylo např. *Species de gemmis Zwelferi.*, které se připravovalo z preparovaných orientálních perel a červených korálů, bezoáru, kořenů hadího mordu (*Scorzonera*), oddenků zázvoru, citronové kůry a jiných rostlinných drog. Podávalo se při horečkách spojených s exantémy. Podle výše uvedeného Paracelsova stoupence O. Crolla jsou nazvány tři druhy prášků: „proti auplavici“ (*Pulv. dysentericus Crollii*), „proti zastavení (!) krve“ (*P. arthriticus C.*) a „proti zimnici“ (*P. febrilis C.*). Do této třídy byly zařazeny také dva „kouřící prášky“, jejichž kouř se po zapálení vdechoval, např. *Pulvis catharalis fumalis*.

Další tři třídy se zabývají pevnými lékovými formami. Pátá třída obsahuje „Všelijaké s cukrem přetažené koření, ovoce, semínka, morsule a syřečky“ (*Confectiones saccharatae, morsuli & tabullata*). Patřila sem zejména v cukru obalená semena (např. anýzu, fenyklu, kmínu, koriandru) nebo kousky kořenů (čekanky, omanu, bedrníku). Dále jsou uvedeny tvarově specifické lékové formy připravené s cukrem a různé druhy cukru. Kromě tří druhů morsulí (z lat. *morsus* = sousto) jsou uvedeny ještě „syřečky“ (*rotulae*), např. „Modré fialové syřečky“ (*Rotulae e succo violarum*), a do češtiny nepřeložené *Bacilli pectorales* (německy *Brust-stangel*). Zvláštností byly „P. doktora Löwa se sírou strojené perlové syřečky“ (*Manus Christi perlata sulphurata D. Doct. Löw*); připravovaly se z cukru, perleťoviny a suspenze síry (*Lac sulphuris*). Cukry se nazývaly podle vzhledu (např. bílý, fialový, červený) nebo podle původu: kanárský (z kanárských ostrovů), *Thomae* (z ostrova sv. Tomáše při západním pobřeží Afriky; tento cukr se přidával *in clysteribus*).

Šestá třída se jmenuje „Všelijaké pokroutky“ (*Trochisci & Sief*). Je zřejmé, že starší termín „trocyšky“ byl v tu dobu již zapomenut. Proti předchozí sazbě (1659) vzrostl počet přípravků v této třídě z 24 na 43. Zázračnou vlastností měl oplývat přípravek podle Mynsichta „*Trochisci vitae*“. Ten kromě perleťoviny, drahých kamenů, ambry a mošusu obsahoval sulfid antimonitý a cukr. To vše bylo spojeno tragantovým slizem v růžové vodě a tvarováno do malých kotoučků. Do theriaku se přidávaly „Pokroutky z masa hadového“ (*Tr. de viperis*) dovážené z Benátek nebo připravované v tuzemsku z těl zmizí¹². Některé pokroutky se rozpouštěly v ústech (*Tr. sublinguales*; sloužily k prevenci morové nákazy), jiné byly určeny k zapálení a nakuřování (*Tr. fumales cum moscho*).

K pokroutkám byla z tradice přiřazena zvláštní léková forma, převzatá z arabské medicíny. Byly to kuličky tvaru datlové pecky a nazývaly se *sief*. Kromě léčivých látek obsahovaly škrob, tragant, arabskou klovatinu a vaječný bílek. V případě potřeby se tento přípravek rozetřel v mateřském mléce nebo dešťové vodě a vzniklá suspenze se aplikovala do oka. Sazba uvádí jen dva druhy (s opiem a bez něho), ve středověku jich bývalo 10 a ještě Tudecius jich v roce 1695 uvedl 6. V pozdním baroku se tato léková forma přestala používat.

Sedmá třída obsahuje „Rozličné pilule“ (*Massae pilularum*). Rozdíl mezi českým a latinským názvem lze vysvětlit tím, že v lékárnách bývaly připravené směsi, z nichž se pilulky tvarovaly v čas potřeby. Je nutno též připomenout, že pilulky se dávkovaly (a prodávaly) na váhu, nikoliv na počet. Proti předchozí sazbě se počet druhů pilulek zvýšil ze 49 na 57; Tudecius jich ve svých spisech uvedl jen 20.

K nejoblíbenějším patřily *Pilulae aloëphanginae* (česky Pilule hlavní, tj. pro hlavu). Používaly se také při nechutenství, migréně, melancholii, závratí, zimnici, žloutence atp. Nevíme však, podle jakého předpisu se měly připravit. Podle Mynsichta byl jejich základem složitě získaný výluh z dvanácti rostlinných drog (senna, kmín, čemeřice, heřmánek, osladič aj.). Do něj se přidalo sokotorské aloe a deset dalších látek. Mezi ně patřily spagyrické přípravky (např. *Magisterium myrrhae rubrae*) a také chuťová korigencia. Ve srovnání s Mynsichtovým předpisem uvádí Vídeňské dispensatorium (1729) mnohem jednodušší složení i přípravu těchto pilulek. Jako „Silné hlavní pilule“ byly v sazbě označeny *Pil. aureae* a *Pil. cochiarum*, z nichž ty první též obsahovaly aloe. To obsahovaly i další druhy pilulek, např. *Pilulae de succino Cratonis*, tj. jantarové čili „Aksteinové pilule“ podle doktora Cratona, rovněž *Pil. tartareae Quercetani*, *Pil. de ammoniaco Quercetani* a *Pil. pestilentialis Ruffi*¹³. Také některé další druhy pilulek byly označeny jmény svých autorů, např. *Pil. de terebinthina Mynsichti*, *Pil. hypochondriaceae Zwelferi*, *Pilulae familiares D. Doct. Cassini* („P. purgující p. dokt. Cassina“; ten byl v tu dobu děkanem lékařské fakulty).

V osmé třídě byly „Extraktý aneb ty nejlepší ze všelijakých lékařství vytažené a zase vysušené šťávy“ (*Extracta composita & simplicia*). Nebyly tam však jenom výtažky z rostlinných surovin, ale také jiné amorfní látky (např. *Resina ligni aloes*). Celkem bylo v této třídě uvedeno 70 položek. Jako výchozí látky sloužily různé rostliny nebo jejich směsi (např. *Laudanum opiatum* nebo *Extractum theriacale coelestum*). Ojediněle byl extrahován živočišný materiál, např. *Extr. Castorei* („Extrakt z bobrového stroje“). K extrakci se používala voda (destilovaná, případně dešťová) nebo víno, líh či různé šťávy, extrahovalo se obvykle na teplém místě několik dní (*loco calido per dies aliquot*) a nakonec se extrakt zahřátím zahustil do konzistence medu.

Devátá třída obsahovala „Všelijaké drahé kamení i jiné věci kunstovně strojené“ (*Praeparata*), jichž bylo 37 druhů. Byly to jednak anorganické látky a dále léčiva živočišného původu. Mezi vzácné kameny patřil např. „lazaurový kámen“ (*Lapis lazuli*), dále se z přírodních surovin upravoval například technický oxid zinečnatý (*Tutia alexandrina*), armenská hlínka (*Bolus armeniaca*), rumělka (*Cinnabaris nativa*) atp. Pestřejší byla paleta upravovaných živočišných drog. Patřilo k nim „lidské temeno“ (*Cranium humanum*), jelení parohy (*Cornu cervi*), „losové kopyto“ (*Ungula alcis*), „divokého kance zuby“ (*Dentes apri*), „slonový zub pálený“ (*Spodium*), perleťovina (*Mater perlarum*) atp. Úprava těchto surovin spočívala v čištění a stabilizaci podle povahy jednotlivých látek (např. železné piliny se promývaly vinným octem, korály a drahé kameny růžovou vodou, vlčí játra

a liščí plíce vonným červeným vínem, jelení parohy se vařily do změknutí atp.).

Do desáté třídy byly zařazeny „Rozličné byliny a květy cukrované“ (*Conservae florum et herbarum*), jichž bylo celkem 36. Přípravovaly se rozetřením jemně rozkrájených natí nebo květů s dvojnásobným množstvím cukru z Kanárských ostrovů (*Sacharum Canarinum*). Důvodem jejich přípravy byla snaha uchovat co nejdéle chuť a vůni výchozí látky. Také v této třídě jsou zajímavé české názvy přípravků, např. „Balšanový cukr“ (*Conserva menthae*) nebo „Leknutého (tj. leknínového) květu cukr“ (*Cons. floris nymphae*).

V jedenácté třídě byly „S cukrem zadělávané věci“ (*Conditia*). Tak se upravovaly jiné rostlinné drogy (kořeny a plody), které bylo nutno nejprve upravit, např. oloupat. Potom se macerovaly ve vodě, z níž se po zcezení uvařil sirup. Do toho se přidala nadrobno nasekaná droga a znovu se tato směs povařila. Tak se zpracovávaly kořeny puškvice, čekanky, bedrníku, zázvoru a jiné.

Z plodů to byl rybíz („Zadělávané svatojanské jahody“), višně, plody dříví („Dračové jahodky zadělávané“) atp. Obliba této formy byla na ústupu, neboť počet položek proti předchozí sazbě (1659) poklesl z 29 na 19.

Do dvanácté třídy jsou zařazeny masti (*Unguenta*), jichž je 46 druhů. Jsou mezi nimi klasické přípravky, jako např. *Ung. infrigidans Galeni* („Chladicí mast Galena“), *Ung. rosatum Mesue* (český název chybí) a *Ung. apostolorum* (rovněž nepřeloženo)¹⁴⁾, ale také nové masti. K nim patří například *Ung. stomachale Imperatoris* („Císařovny žaludkový balzám“) nebo *Ung. de nicotiana* („Tabaková masť“), kterou Tudecius doporučoval na spaliny.

Indikace některých mastí byla patrná z jejich názvu, např. *Ung. somniferum* („Mast pro spaní“), *Ung. pedicolarum* („Rtutová masť proti vši“) nebo *Ung. ad vermes* („Masť proti škrkavkám“; v sazbě z roku 1659 se jmenovala „M. pro škrkavky“). Jindy by pro nás mohl být český název zavádějící: *Ung. nervinum* („Žilová masť“; připravovala se z dvaceti sedmi složek) nebo *Ung. nihili* („Nicová masť pro oči“; *nihil album* = oxid zinečnatý).

Základem většiny mastí byl vosk (obvykle bílý) v kombinaci s různými rostlinnými oleji. Z živočišných tuků se používalo máslo nebo různá sádla. Nejčastěji to bylo sádlo vepřové, dále se v recepturách vyskytovalo sádlo medvědí, psí, husí, kachní, slepičí i lidské (např. v *Ung. nervinum*).

Třináctou třídu tvořilo 53 olejů. Její přesný název byl „Vařeny a skrz press vytlačovány oleje“ (*Olea cocta et per expressionem facta*). Ve skutečnosti to však nebyly vždy oleje v dnešním smyslu slova. „Vinštířový olej“ (*Oleum tartari per deliquium*) byl vlastně nasycený roztok uhličitanu draselného. Přípravoval se ze spáleného vinného kamene, který se nasypal do vlněného sáčku (*manica Hippocrati* = *Hippokratův rukáv*). Ten se zavěsil na chladném místě a působením vzdušné vlhkosti v popelu obsažený uhličitán draselný zvlhnul a postupně se rozpíval. Kapky kanoucí ze sáčku se jímaly do podstavené nádoby.

Metody přípravy skutečných olejů byly různé. Používalo se lisování, destilace, vaření nebo digesce jednotlivých léčivých látek (rostlinného nebo živočišného půvo-

du) nebo jejich směsí. Mezi oleje lisované ze semen patřilo například *Oleum lini* („Lenový olej“) nebo *Ol. hyosciami* („Olej z blínového semínka“). Varem se připravovalo *Oleum nymphae coctum* („Z leknutého květu olej“; lekn = leknín). Jednoměsíční macerací živých tvorů v oleji z hořkých mandlí se připravovalo *Oleum scorpio-num simplex* („Škorpionový olej sprostý“). Z bobříků žláz a patnácti rostlinných drog se ve směsi vína a oleje několikadenním zahříváním na pískové lázni připravovalo *Oleum castoreum* („Z bobrového stroje olej“). Destilací připravené oleje jsou uvedeny samostatně ve dvacáté třídě.

Čtrnáctá třída obsahuje náplasti a voskovce. Její název však uvádí jenom „Flastry“ (*Emplastra*), protože tyto dvě formy se od sebe příliš nelišily a v praxi často zaměňovaly. Celkem obsahuje 54 přípravků. Jejich základem byly vosky, tuky (např. jelení nebo kozlí lůj), oleje a pryskyřice. Některé náplasti se svým složením blížily mastem, např. „Flaster pro rány“ (*Emplastrum apostolicum*). Podobně jako masti se určité náplasti používaly i k léčbě interních onemocnění, proti bolení hlavy, při horečkách atp. Jejich příprava bývala několikastupňová a jejich složení pestré, např. *Emplastrum nervinum* („Audový flaster“) se připravovalo pětistupňovým postupem z dvaceti šesti ingrediencí (mj. dehet, dešťovky, minium, kozlí lůj, pět pryskyřic atp.). Léčivými složkami byly rostlinné i živočišné drogy a často také anorganické látky. Náplasti tak obsahovaly například síru, železo, sloučeniny antimonu, arzenu, olova, zinku atp. Olovo obsahovalo mj. *Emplastrum album coctum* („Bleývajsový flaster“), síru *Emplastrum diasulphur Rulandi* a rtuť byla součástí *Empl. de ranis cum mercurio* („Žabový flastr s živou rtutí“; připravovalo se mj. ze živých žab).

Voskovce (*Cerata*) byly o něco měkčí než náplasti. Jejich složení bylo podobné jako u náplastí, navíc obsahovaly silice a kafr. *Ceratum stomachale* („Žaludkový flaster“) se používal při poruchách trávení, při průjmu atp.

V patnácté třídě byly „Species, z nichž se rozličné vody a traňky dělají“ (traňk = nápoj; latinsky *Species decoctionum*). Proti našim zvyklostem to však nebyly směsi řezaných rostlinných drog, ale směsi práškových drog. Do některých se přidával cukr nebo aromatické látky (např. ambra, mošus, kafr, silice). Někdy byla tato léčivá forma označována jako *Pulveres*. V této sazbě je uvedeno 16 takovýchto směsí, ale název žádné není přeložen do češtiny. Jejich použití vyplývá většinou z názvu, např. *Species pectorales*, *Sp. carminativae*, *Sp. aperitivae*, *Sp. sudoriferum*, *Sp. pro gargarismata*. Používaly se obvykle s aromatickými vodami, někdy s pivem nebo vínem, mateřským mlékem atp.

Šestnáctá třída obsahuje „Nákladné s vínem pálené a ze všelijakých věcí skládané vody“ (*Aquae compositae et cum vino destillatae*). Tato třída obsahuje 63 přípravků, z nichž jen tři pětiny mají uvedeno též české jméno. Indikace je obvykle součástí názvu, např. *Aqua antiscorbutica*, *Aqua apoplectica*, *Aqua carminativa Dorncreyliusii* („Voda proti hryzení“; tato voda se destilovala ze směsi dvanácti aromatických drog; Dorncreylius byl jihlavský rodák a působil jako lékař v Německu)¹⁵⁾. Čtvrtina těchto vod je pojmenována podle autorů (např. Mynsicht,

Mattioli, Quercetanus), jedna je připsána vladaři: *Aqua regis Ferdinandi ex Nitro* („Královská voda ze sanytru“) a další je pražskou specialitou: *Aqua foetida Pragensis* („Smradlavá voda“). Ta se připravovala destilací vinného nálevu z dvaceti dvou rostlinných drog (většinou aromatických) a bobroviny.

Sedmnáctou třídu tvoří „Sprosté destilované vody“ (*Aquae simplices*), které se vždy připravovaly z čerstvých rostlin nebo jejich částí, zejména z květů. Počet těchto vod proti předchozímu vydání sazby (1659) vzrostl na 118. Téměř všechny mají i české názvy, které někdy jsou poněkud zvláštní, např. *Aq. violarum* („Fialová voda“), *Aq. roris maiialis* („Z májové rosy voda“) nebo *Aq. spermatis ranarum* („Z žabince voda“).

Osmnáctá třída obsahuje 75 položek pod souborným názvem „Duchové“ (*Spiritus*). Jejich počet se od roku 1659 více než zdvojnásobil, přibýlo totiž mnoho lihových výtažků z rostlin. Podobně jako u destilovaných vod se i zde destilovaly jednoduché přípravky jen z čerstvých rostlin. Základem většiny přípravků byl *Spiritus vini rectificatus* („Z vína silný pálený duch“). Kromě rostlin se zpracovávaly i živočišné drogy, v soupisu je například *Spiritus castorei* („Z bobrového stroje duch“), *Spir. cornu cervi compositus* („Výborný z jeleního rohu duch“), *Spir. formicarum* („Brabencový duch“) i *Spir. cranei humani* („Člověčího temena duch“). Z chemických surovin vycházel *Spir. fuliginis* („Ze sazí duch“), *Spir. salis acidus* („Kyselý solní duch“; tj. zředěná kyselina chlorovodíková) a *Spir. vitrioli acidus* („Z vitriolu kyselý duch“, tj. zředěná kyselina sírová). Zředěná kyselina sírová se též připravovala spalováním síry ve vlhkém prostředí pod skleněným zvonem (*Spir. sulfuris per campanam*).

Devatenáctá třída je proti předchozí sazbě (1659) nová. Obsahuje „Rozličné octy a vína“ (*Aceta & Vina medicata*). Octů je uvedeno 15 a jsou většinou připraveny ze suchých rostlin digescí nebo dlouhodobou (např. třicetidenní) macerací. Destilací se získával například vinný ocet (*Acetum vini destilatum*). *Acetum de lithargyrio* byl roztok octanu olovnatého. Ze složených octů připomeňme pražskou specialitu *Acetum bezoardicum seu theriacale* („Ocet proti jedu“). Připravoval se z dvaceti ingrediencí.

Vína jsou uvedena jen tři a to kdoulové (*Vinum cydoniorum*), z granátových jablek (*V. granatorum*) a malinové (*V. rubi idaei*). Připravovala se zahřátím šťávy s cukrem a uchovávala se pod olejovou vrstvou, aby nezкисло.

Ve dvacáté třídě byly soustředěny „Distilované oleje“ (*Olea destilata*). Nebyly to však ve všech případech skutečné oleje, neboť bylo mezi ně zahrnuto *Oleum antimonii* („Z antimonu olej“), což byl chlorid antimonitý, nazývaný též antimonové máslo (*Butyrum antimonii*). Olejem v dnešním smyslu nebyla ani koncentrovaná kyselina sírová (*Oleum vitrioli*), získaná též destilací. Ropa se nazývala *Oleum petrae* („Kamenný olej“). Z úlomků cihel, do nichž se po vyžhání nechal vsáknout olivový olej, se v retortě destilovalo *Oleum philosophorum, seu de lateribus* („Cihlový olej“). Destilací se také připravovala koncentrovaná kyselina sírová (*Oleum sulphuris*).

Živočišného původu bylo *Oleum cornu cervi* („Z jeleního rohu olej“). Většina destilovaných olejů byla však získávána z aromatických rostlin. Destilací obvykle předcházela několikadenní macerace ve vodě a po destilaci se olej oddělil od vodné vrstvy. Zvláštní české jméno mělo *Oleum pini* („Loučový olej“).

Dvacátá první třída obsahovala „Esencye a tinktury“ (*Essentiae et Tincturae*), k nimž byly přidány též elixíry, dohromady to bylo 38 položek. Do češtiny jich však bylo přeloženo jen jedenáct. Nejvíce, tj. sedmáct, bylo tinktur (v předchozí sazbě jich bylo jenom šest). Počet esencí se zvýšil z deseti na patnáct (jejich původní synonymum, tj. „podstaty“, bylo z nové sazby vypuštěno) a místo jednoho elixíru jich bylo do nové sazby zařazeno šest. Některé z přípravků v této třídě byly označeny též jmény jejich autorů, např. *Tinctura bezoardica Michaelis* nebo *Elixir vitrioli Mynsichti*. Ten se připravoval čtyřtýdenní extrakcí směsi jedenácti aromatických drog (např. puškvorce, máty, šalvěže, skořice, hřebíčku, zázvoru atp.) a cukru v kyselině sírové a lihu. Sloužil k léčení všech žaludečních potíží. Použití dalších přípravků vyplývalo z jejich názvů, např. *Elixir purgans D. D. Löw*, *Elixir pestilentiales Crollii*, *Tictura anodina*, *Tictura antiptysica* a *Tinctura martis aperitiva Zwelferi*. Tinktury se obvykle připravovaly několikadenní digescí; příprava elixírů a esencí nebyla jednotná a postupy se často výrazně lišily.

Do dvacáté druhé třídy byly zařazeny „Všeljaké alchymistické prášky, flores, magisteria a soli“ (*Pulveres chymici, flores, magisteria et sales*). Jejich počet vzrostl proti předchozí sazbě ze 109 na 144. Do češtiny jich bylo přeloženo jen šedesát pět. Většinou jsou v této třídě obsaženy čistě chemické látky, proto upozorníme jen na některé typy přípravků. Obsáhla je např. skupina solí (čtyřicet devět položek), z nichž až na výjimky se všechny získávaly jako odparek z výluhu popela určité rostlinné drogy, např. *Sal absinthii* („Peluňková sůl“). Jako *flores* se v této třídě označovaly látky získané sublimací, *magisteria* znamenaly látky získané vysrážením, např. *Magisterium eboris* („Magisterium ze slonové kosti“). V této třídě se také užívalo označení *foecula* pro škrob, získaný z výluhu z rozdrcených kořenů, např. *Foecula poeoniae* (byl to škrob z pivoňkového kořene).

Dvacátá třetí třída obsahuje „Balsamy kunstovně strojené“ (*Balsama artificialia*), jichž bylo dvacet pět druhů. Mezi nimi však byly též přírodní balzámy, např. *Balsamum indicum niger, vel Peruvianum* nebo *Bals. copaivae*. Konzistence balzámů byla mezi olejem a masťou. Obvykle se připravovaly rozpouštěním pevných látek v mastném nebo v éterickém oleji. Patřil k nim například *Bals. sulphuris anisatus* („Ze síry s anyzovým olejem balsam“), který se připravoval zahříváním sirného květu v anyzové silici. Některé balzámy se užívaly zevně, jiné vnitřně nebo obojím způsobem, jako např. *Bals. terebinthinatus* („S terpentýnovým olejem balsam“). Určitou zvláštností byl balzám pojmenovaný po Inocencovi XI., který byl papežem v letech 1676–1689. Tento balzám se používal na rány a připravoval se osmnáctidenní digescí z dvaceti ingrediencí.

Na konci je uvedeno „Vyměření, co apatykář za svou práci sobě pokládáti může“ (*Taxa laborum*). V něm jsou uvedeny ceny za práci od aplikace klystýru až po přípravu pilulek. Například údaj *Pro destillatione per diem & noctem in B. M.* (*B. M.* = *Balneum Mariae* = vodní lázeň) je přeložen „Od dystilování vody skrze sklený alembík, jenž by den a noc trvalo“, údaj *Pro una dosi pilularum* je přeložen „Od pilulek na jedno přijímání“, nebo *Pro decoctione longa ex lignis vel aliis rebus* (doslova „za dlouhé vaření dřev nebo jiných věcí“) je uvedeno „Od vaření traňku, kterýž času a veliké práce potřebuje“. Německé překlady jsou přesnější. Poslední část obsahuje přehled měr a vah.

ZÁVĚR

Sazba obsahuje 1150 léčivých přípravků. Je pochopitelné, že v ní nemohly být obsaženy všechny přípravky, které ve svých spisech doporučoval Tudecius. Nejsou v ní uvedeny ani všechny přípravky, které obsahuje desáté vydání augsburského lékopisu, podle něhož se v lékárnách pracovalo¹⁶⁾. Sazba naopak obsahuje asi třetinu přípravků, které v tomto lékopise chybí a u nichž proto nevíme, podle čeho je české lékárny připravovaly. Vcelku lze odhadnout, že počet u nás používaných léčivých přípravků byl asi jeden tisíc. To je zhruba dvojnásobek počtu přípravků na sklonku šestnáctého století¹⁷⁾. Přibyly nové léčivé formy (voskovce, elixíry, esence) i nové přípravky v rámci stávajících léčivých forem (např. destilované vody, lihové roztoky, pokroutky). Je samozřejmé, že naopak ubyly některé přípravky, které byly dříve ve velké oblibě. To se týká například očních přípravků nazývaných *sief*, a také řady přípravků s cukrem (např. *condita*). Od začátku novověku se nejenom rozšířila *materia medica*, ale také pole působnosti tehdejších farmaceutů. Tento vývoj se ve srovnání se středověkem dále zrychloval. Stinnou stránkou baroka byl úpadek češtiny, která byla postupně vytlačována němčinou.

LITERATURA A POZNÁMKY

1. **Priesner, C., Figala, K. (eds.):** Lexikon alchymie a hermetických věd. Praha: Vyšehrad, 2006, s. 79.
2. **Ferchl, F.:** Chemisch-Pharmazeutisches Bio-und Bibliographikon. Mittenwald, A.: Nemayer 1937, s. 376.
3. Pharmacopoeia Regia seu Dispensatorium novum locupletum et absolutum, Norimbergae 1668 (knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. CY I. 12).
4. **Drábek, P.:** Trojjazyčná pražská sazba z roku 1659. Čas. čes. lék., 2009; 81(5), s. 22.
5. **Drábek, P.:** Š. K. Zeidler (1620–1689) o léčivech. Čes. slov. Farm., 2004; 53, 47–50.
6. **Rozsivalová, E.:** Cestovní deník Šimona Al. Tudecia de Monte Galea. Farmakoterapeutické zprávy, 1971; s. 265–268.
7. **Tudecius, S. A.:** Nucleus Pharmaceuticus, Norimbergae 1695 (Národní knihovna Praha, sign. 18 L 94).
8. **Tudecius, S. A.:** Apendix sive Nucleus alter Pharmaceuticus, Norimbergae 1699 (knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. CR VI. 112).
9. Cena val Valor omnium medicamentorum ..., Cena neb Vyměření všech lékařství..., Der Wert oder Preiss aller Arzneyen..., Praha 1699 (Národní knihovna Praha, sign. 18 B 201).
10. Dispensatorium pharmaceuticum Pragense renovatum, Pragae 1750.
11. Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense, Viennae 1749.
12. **Drábek, P.:** Zapomenuté léčivé formy a galenické přípravky. Prakt. lékař., 2007; 3, 303–306.
13. Rufus z Efesu, řecký lékař působící v Římě okolo r. 100 n. l.
14. **Drábek, P.:** Masti ve středověké Evropě. Čes. slov. Farm., 2009; 58, 125–128.
15. **Truhlář, A.:** Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě, 2. díl. Academia, Praha 1966, s. 68–69.
16. Pharmacopoeia Augustana renovata et appendice denuo aucta, Augustae Vindelicorum 1694 (Národní knihovna Praha, sign. 18 B 42).
17. **Drábek P.:** Léčivé přípravky v pražských lékárnách koncem 16. století. Čes. slov. Farm., 2008; 57, 229–233.